

Regioninių tapatumų judėjimo prieštaros dabartinėje Lietuvoje

PETRAS KALNIUS

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-2001 Vilnius

El. paštas: kalnius@istorija.lt

Straipsnyje, remiantis autoriaus ekspedicijose surinkta medžiaga, visuomeninių organizacijų dokumentais, periodinėje spaudoje skelbtais duomenimis, nagrinėjama, kaip dabartinėje Lietuvoje, paneigiant nusistovėjusią etninės tautos ir etnografinių grupių sampratą, bandoma regioninėse bendruomenėse išvelgti atskirų etninių tautų egzistavimą. Pripažįstama, kad Lietuvoje, skirtingai negu daugelyje kitų Europos šalių, regioninių tapatumų judėjimas nėra įgavęs kraštutinių formų ir išraiškų. Lietuvoje dažniau eksploatuojamas „žemaičių klausimas“, pasisakoma už jų tapatumo sampratos peržiūrėjimą. Tačiau visuose Lietuvos etnografiniuose regionuose atlikta gyventojų apklausa rodo, kad absoliuti jų dauguma linkę save suvokti kaip etninius lietuvius (lietuvių tautos atstovus). Akivaizdu, kad regioninio, kaip savito „etninio tapatumo“, konstravimo tendencijos brandina ir galimus pokyčius Lietuvos regioninių bendruomenių istorinėje raidoje.

Raktažodžiai: Lietuva, regionas, etninis tapatumas, vietinė kultūra

---

ĮVADAS

Postmoderniojoje epochoje, pasižyminčioje intensyvia gyventojų migracija, skirtingų tautų gyvenimo būdo panašėjimu, kultūros reiškinių mainais, kurie etnologinėje literatūroje kai kada netgi įvardijami metaforišku terminu *papročių kreolizacija*¹, lygiagrečiai stebimas visai priešingas paradoksalus reiškinys: visur atgimsta vietiniai ir regioniniai identitetai. Daugybėje šalių regioninės bendruomenės skelbiasi tautomis, reikalauja jas pripažinti, naujose geografinėse linijose brėžiamos „savojo“ ir „kito“ ribos, valstybes krečia autonomijų sąjūdžiai arba siekiama atskirti nacionalinių valstybių dalis ir kurti jose nykštukines valstybėles tokioms naujai apsisprendžiančioms gyventojų grupėms.

Šalia šių dviejų tendencijų stebima dar viena: negausios, bet kultūrinio požiūriu giminingos tautos jungiasi į pusiau formalias bendrijas, kaip antai „ugrų-suomių pasaulis“, kurios suvokia save kaip platesnę kultūrinę tapatybę ir siekia bendromis jėgomis atlaikyti stiprėjančią kalbų ir kultūrų konkurenciją. Tačiau ir tuo atveju daugelyje į tokias metaetnines bendrijas susiburiančių tautų įvairios regioninės kultūrinės grupės iškelia savo atskiro etniškumo klausimą ir bando jį formaliai įteisinti. Šiame straipsnyje bandysime panagrinėti regioninio tapatumo paieškų ir deklaravimo tendencijas Lietuvoje. Straipsnio tikslas – parodyti, kaip Lietuvoje tai yra įgyvendinama paneigiant tradiciškai

---

¹ Ch. Bromberger, M. Meyer, Cultures régionales en débat, *Ethnologie française*, 2003, Nr. 3 (XXXIII), p. 361.

Lietuvos visuomenėje ir humanitariniuose moksluose nusistovėjusią etninės tautos ir etnografinių grupių sampratą, kai regioninėse bendruomenėse bandoma išvelgti atskiras etnines tautas.

Regioninių tapatumų judėjimo Lietuvoje tema mokslinių darbų iki šiol parašyta labai mažai. Čia pirmiausia minėtinas Vaidoto Pakalniškio straipsnis², kuriame nagrinėjama žemaitiškumo fenomeno raiška ir dėl eurointegracinių procesų įtakos atsiradęs žemaičių identiteto politizavimas. Straipsnyje taikliai pastebima, kad XX a. pabaigoje žemaitiškumas tarp žemaičių pradėtas suvokti kaip opozicija lietuviškumui, išvelgiamos regioninio separatizmo užuomazgos. Vis dėlto kai kuriems straipsnio teiginiams apie žemaitiškajame regionizme atsirandančius ksenofobijos reiškinius ir net rasistinius stereotipus stinga svaresnio pagrindimo. Šio straipsnio autoriaus atlikti tyrimai leidžia teigti, kad žemaitiškajam identitetui virsti itin radikaliu ir gynybiškai motyvuotu regionizmu motyvacijų pačioje žemaičių bendruomenėje esama kur kas mažiau negu kuriamoje žemaičių regionizmo ideologijoje. Lieka atviras klausimas, ar pavieniai radikalūs respondentų pasisakymai atspindi visos žemaičių bendruomenės nuomonę? Tad kartu straipsnyje iškyla naudotos medžiagos reprezentatyvumo problema. Vis dėlto V. Pakalniškio straipsnis regioninių identitetų tyrinėjimui labai svarbus vien tuo, kad atkreipė dėmesį į bręstantį žemaitiškojo identiteto susaistymą su žemaičių bendruomenės teisiu ir galių peržiūrėjimu Lietuvos valstybėje ir išryškino svarbiausias regioninio identiteto kitimo tendencijas. Apie kintančius Lietuvos etnografinių grupių stereotipus³, valstybės teritorijos administravimo skirtumus Lietuvoje ir Vakarų Europoje bei jo sąsajas su vietinių kultūrų apsauga⁴, regioninių tapatumų apsaugos idėjas Lietuvoje⁵, aukštaičių identiteto permąstymo tendencijas⁶ rašė šio straipsnio autorius. Glaudžių sąsajų su aptariama tema randame Ievos Jusionytės straipsnyje⁷. Jo pagrindiniai teiginiai įvertinti pirmajame šio straipsnio skyriuje lyginant „neotribalizmo“ požymių ir regioninių siekių adekvatumą Lietuvos etnografinių grupių tapatumo paieškose.

Darbe autorius naudoja gyventojų apklausos, lyginamosios analizės bei tipologinių metodus. Straipsnis parašytas remiantis ekspedicijose surinkta medžiaga, regioninių draugijų, visuomeninių organizacijų dokumentais, periodinėje spaudoje skelbtais duomenimis, literatūra. Medžiagos pagrindą sudaro 2001–2002 m. autoriaus surinkta lauko medžiaga. Pagal parengtą anketą „Dabartinė lietuvių regioninė savimonė“ buvo atlikta apklausa Kretingos, Skuodo, Klaipėdos, Telšių, Kelmės, Raseinių, Tauragės, Šilalės, Vilkaviškio, Marijampolės, Alytaus, Lazdijų, Varėnos, Ignalinos, Švenčionių, Ukmergės rajonuose. Kiekviename regione proporcingai pagal gyventojų amžiaus, socialinio sluoksnio, lyčių

² V. Pakalniškis, Žemaitiškumas globaliame pasaulyje, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2001, Nr. 1(10), p. 199–216.

³ P. Kalnius, „Kitokie“ tarp „savų“: Lietuvos etnografinių grupių stereotipai, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2002, Nr. 2 (11), p. 23–52.

⁴ P. Kalnius, Teritorijos administravimas ir lokaliųjų kultūrų apsauga: Lietuva ES šalių kontekste, *Liaudies kultūra*, 2004, Nr. 2, p. 5–16.

⁵ P. Kalnius, Regioninių kultūrų apsaugos idėjos Lietuvoje, *LKMA Metraštis*, 2006, t. XXVIII, p. 129–157.

⁶ P. Kalnius, Aukštaitiškumas lietuviškosios tapatybės kontekste, *Aukštaičių tapatumo paieškos*, Kaunas, 2006, p. 66–88.

⁷ I. Jusionytė, Neotribalizmas Lietuvoje: transgresyvus žiemgalininkų tapatybės kūrimas, *Baltos lančkos*, 2004, Nr. 18/19, p. 111–134.

požymius buvo atrinkti ir apklausti 558 visų regionų gyventojai. Daugiausia dėmesio skiriama žemaičiams, kitų Lietuvos regioninių grupių (dzūkų, suvalkiečių, aukštaičių) duomenys naudojami kaip palyginamoji medžiaga.

REGIONINIŲ IDENTITETŲ JUDĖJIMAI SVETUR IR LIETUVOJE: SĄSAJOS IR SAVITUMAI

Regioninių judėjimų tyrinėtojai pripažįsta, kad daugelyje šalių regioninės mažumos ilgus dešimtmečius buvo asimiliuojamos, jas gožė centralizuoti valstybiniai interesai, stebė nacionaliniai kultūros ir socialinio gyvenimo prioritetai, bet šiuo metu jos tampa vis labiau matomos. Regioninių bendruomenių savarankiškas egzistavimas nacionalinės valstybės atžvilgiu atsiranda daugelio šalių socialinės raidos dienotvarkėje. Tai implikuoja valdymo galių pasidalijimą⁸. Regioninių identitetų judėjimai pastebimi daugelyje šalių, nors skirtingose šalyse jų svarba nevienoda. Vakarų Europos šalims jau daug metų įvairiausiais aspektais atsiveriantys regioninės politikos, atskirų regionų gyventojų tapatybės klausimai yra neatsiejama visuomenės gyvenimo dalis. Juos savo debatuose narplioja nacionaliniai bei regionų parlamentai, svarbią vietą jie užima ir mokslinių institucijų tyrinėjimų problematikoje. Išplitusį ir vis kylantį vietinių kultūrų „etnizavimo“ vąjų prancūzų etnologai Christianas Brombergeris ir Mireille Meyer taip apibūdina: „Iniciatyvos dėl šių mažumų kultūrų pripažinimo, prasidėjusios gentinio paveldo švelniu gerbimu ir jų sparčiai dygstančiais muziejais, atgaivinamomis šventėmis ir regioniniais gaminiiais, per pastaruosius trisdešimt metų virto brutaliais nacionalistiniais reikalavimais, padarant šiuos argumentus svarbesnius už kultūrą ir tapatybę“⁹. Kalbėta apie Prancūziją, bet tinka visai Europai, ir ne tik jai.

Gerard'as Delanty ir jo bendraminčiai, propaguojantys būsimą Europą be etninių tautų, vis tik nepasisako už demokratinių valstybių išardymą¹⁰ ir naujų etninių tautų pripažinimą regioninių bendruomenių asmenyje. Todėl galima sakyti, kad jie turi galvoje kitą Europos sutvarkymo modelį, negu jį įsivaizduoja regioniniai federalistai¹¹. G. Delanty savo knygoje „Europos išradimas“ rašo: „Subyrėjus tradiciniams politiniams tapatumams, reikalinga kolektyvinio tapatumo alternatyva, kuri nėra pagrįsta priešprieša, būdinga nacionaliniam tapatumui“¹². Jis pritaria E. Tassin minčiai: „Svarbiausia nutraukti ryšius tarp pilietybės ir tautybės. Vienintelis būdas, kuriuo Europa gali įveikti savo politinį dviprasmiškumą, yra pagrindinių politinių vienetų ir suverenumo sąvokų pertvarkymas“¹³. Tačiau regioninių judėjimų praktika rodo, kad prieštaravimo tarp pilietiškumo ir tautiškumo iškėlimas ir raginimas tai reformuoti kaip tik skatina naują konfliktą. Pirmas ir visuotinis individo poreikis yra priklausyti konkrečiai grupei, todėl jis stengiasi geriau suvokti ir puoselėti tai, kas yra artimiausia ir labiausiai suprantama, o stipresnių už etniškumą tapatinimosi orientyrų dar nepastebi. Regioninių tapatumų judėjimai, kaip aiškėja juos stebint, daugiausia reiškiasi ne paneigdami etniškumą apskritai, o bandydami jį rasti siauresnėje geografinėje ir kultūrinėje erdvėje, t. y. modernių tautų regioninėse bendruomenėse.

⁸ J. Yacoub, *Au-delà des minorités: une alternative à la prolifération des États*, Paris, 2000, p. 13.

⁹ Ch. Bromberger, M. Meyer, *Cultures régionales en débat*, p. 357–358.

¹⁰ G. Delanty, *Europos išradimas*, Vilnius, 2002, p. 211.

¹¹ Federalistų terminą regioninių judėjimų kontekste pavartojo prancūzų tyrinėtojas Hervé Le Brasas, žr.: E. И. Филиппова, *Кровь или почва? (что такое французская нация сегодня): интервью с Эрве Ле Брасом, Этнографическое обозрение*, 2006, № 6, с. 100.

¹² G. Delanty, op cit., p. 214.

¹³ Ibid., p. 218.

Postkomunistinėms Rytų ir Vidurio Europos šalims įžengus į demokratijos ir atviros visuomenės erdvę, regioninio tapatumo aspiracijos čia ėmė reikštis tokiais pačiomis formomis kaip ir senųjų demokratijų šalyse. Tad ir regioninių tapatumų raiškos tendencijos, atsiskleidusios Lietuvoje, telpa į platesnį europinį kontekstą. Tai bendras moderniojo pasaulio bruožas, nes, kaip pastebi Anthony Smithas, pati modernizacija kursto, o ne švelnina etninius jausmus. Nacionalizmas, jo nuomone, šiandien talkina ne tik senoms gerai išsilaikiusioms etninėms tautoms, jis taip pat suburia ir gaivina išblaškytas etnines grupes ir net suvienija keletą etninių grupių į vieningą tautą. Šis garsaus sociologo pastebėjimas, kaip ir postkomunistiniame pasaulyje mūsų matomi pavyzdžiai, paneigia pastarąjį dvidešimtmetį moksle ir politinėje praktikoje plačiai įsigalėjusią nuomonę, kad tautinio identiteto ir apsisprendimo paieškos bei etninių tautų „konstravimo“ konjunktūra buvo būdinga tik XIX a. bei XX a. pradžiai.

Iš visų Rytų Europos šalių vietinių kultūrinių grupių „etnizavimo“ vaju bene plačiausiai išsiskleidė dabartinėje Rusijos Federacijoje. Rusų etnologai kelis dešimtmečius sovietinei, o pastarąjį dešimtmetį ir posovietinei valdžiai įrodinėjo būtinybę leisti gyventojams surašymo metu deklaruoti etninę priklausomybę ne pagal pasą, o pagal savimonę tais atvejais, kai asmuo nori rinktis visai kitą tautybę negu yra jo tėvai. Prieš 2002 m. gyventojų surašymą šios šalies etnologai griežtai reikalavo atsakyti iš anksto parengto pripažintų tautų sąrašo ir žmogaus tautybę fiksuoti tik pagal jo savimonę arba pagal visus Rusijoje žinomus regioninių grupių savivardžius nepriklausomai nuo to, ar tai pripažintos tautos ar subetninės / vietinės kultūrinės grupės savivardis¹⁴. Kadangi į etnologų pastabas buvo iš dalies atsižvelgta, nusistovėjusių etninių stereotipų griovimas didesnę galvos skausmą sukėlė ne federacinei, o nacionalinių autonominių respublikų valdžiai bei jose gyvenančių tautų kultūriniam elitui, nes tautomis ėmė skelbtis šių tautų ir tautelių subetninės ir vietinės kultūrinės grupės, jų lyderiai ėmė reikalauti, kad surašymo metu jų žemiečiai būtų užrašomi kaip kitos, iki šiol niekur nefiksuotos, tautos atstovai. Į atskiras dalis labiausiai ėmė skeldėti negausios, bet didelėse geografinėse erdvėse gyvenančios ugrų-suomių tautos. Antai jau XX a. dešimtojo dešimtmečio pradžioje mordvių radikalai ėmė skelbti, kad mordvių etnosas neegzistuoja, o yra du mordvių kilmės etnosai – erzia ir mokšai, todėl ir Mordovija turinti būti padalyta į dvi autonomines apygardas, o abiejų bendruomenių elitas turi lygiomis teisėmis naudotis valdžia. Etnologai, tyrinėjantys etninius procesus dabartinėje Mordovijoje, nurodo, kad mordvių radikalai aktyviai kovoja prieš mordvių savimonę turinčių žmonių „mordvinizavimą“, skelbia, kad mordviai – tai mitas¹⁵. „Naująsias tapatybes“ deklaruoja ir daugelis kitų Rusijos Federacijai priklausančių ugrų-suomių tautų etnografinių grupių. Autonominėje Marių respublikoje atsirado dvi valstybinės kalbos – kalnų marių ir lankų marių, subetninė jų savimonė vis labiau aktualizuojama, o bendroji marių savimonė tampa vis mažiau aktuali¹⁶. 1989 m. Sovietų Sąjungos gyventojų surašyme (kaip ir visuose ankstesniuose surašymuose) veltui ieškotume tarp ugrų-suomių tautų besermėnų ir vodių, komių išmiečių, tuo tarpu 2002 m.

¹⁴ С. В. Чешко, Перепись населения: кого считать и как считать?, *Этнографическое обозрение*, 2000, № 4, с. 88–89.

¹⁵ Ю. П. Шабаев, „Новые идентичности“ у финно-угров как политические инструменты, *Этнографическое обозрение*, 2006, № 1, с. 14.

¹⁶ Šių dviejų marių grupių atsiribojimo procesas yra taip toli pažengęs, kad kalnų mariai jau turi patvirtinę savo „valstybinę“ simboliką: herbą, himną ir vėliavą, žr.: Ю. П. Шабаев, „Новые идентичности“ у фино-угров как политические инструменты, с. 15.

Rusijos Federacijos gyventojų surašymo duomenyse šios grupės jau išskirtos kaip atskiros tautos su konkrečiu kiekvienos iš jų gyventojų skaičiumi¹⁷. Iki šiol rusų etnologinėje literatūroje Archangelsko srityje gyvenantys rusai pomorai vadinti rusų subetnosu, tačiau susikūręs pomorų judėjimas įtikino nemažą dalį šios srities rusų, kad jie yra anaipol ne rusai, o viena iš ugro-suomių tautų, patyrusi didelę rusų kultūrinę įtaką¹⁸. Skelbiama, kad oficialiai Rusijos kalbininkų pripažįstamas rusų kalbos pomorų dialektas nėra joks dialektas, o savarankiška kalba. Tiesa, pačių judėjimo dalyvių nesutariama, ar tai slavų, ar ugrų-suomių, ar norvegų kalba¹⁹. Pomorų judėjimas pasiekė, kad 2003 m. būtų įsteigta pomorų kultūrinė autonomija su centru Archangelske²⁰. Jeigu Rusijos valdžia atsisakys juos registruoti kaip savarankišką tautą, grasinama susideginimo aktais²¹.

Taigi šiandien matome visai kitokį, negu iki šiol buvome įpratę matyti, Rusijos Federacijos etninio žemėlapiu vaizdą, nepaisant to, kad šios šalies Mokslų akademijos N. Miklucho-Maklajaus etnologijos ir antropologijos instituto mokslininkai, kurie seka Vakarų *konstruktyvistais* ir kitomis moderniomis srovėmis, parašė daugybę mokslinių straipsnių ir ne vieną monografiją, kuriuose įrodinėja savo šalies valdžiai, kad Rusijoje, kaip ir kitur, nėra nei nacijų, nei etnosų, kad Rusijoje egzistuoja tik „rosijanų“ pilietinė bendrija, susidedanti iš atskirų kalbinių arba kultūrinių šios bendrijos grupių. Tačiau kur kas reikšmingiau šios šalies etnopolitinėje sumaištyje yra tai, kad naujai atsiradusias tapatybes pripažino ne tik „senamadiškai“ galvoję Rusijos etnologai²², bet ir centrinė šalies valdžia. Visų minėtų „naujųjų“ tautelių atsiradimą lėmė energingi jos elito reikalavimai juos tokiais pripažinti ir sugebėjimas patraukti į savo pusę dalį visuomenės. Šiuo požiūriu rusų etnologai yra novatoriai siūlydami ir dar vieną iki šiol nepropaguotą ir niekieno praktikoje ginčytiniams atvejams netaikytą etninės priklausomybės sprendimo būdą – vietoje etninių bendruomenių hierarchijos (etnosas; subetnosas) įvesti dvigubą oficialiai fiksuotą etninę identifikaciją (pvz., estas setu, udmurtas besermėnas. Taigi analogiškai būtų ir lenkas kašubas, latvis latgalis, lietuvis žemaitis ir t. t.). Taip, kai kurių etnologų manymu, būtų galima atspindėti integracinius ir pereinamuosius procesus.

Taigi tiek Vakarų, tiek Rytų Europoje regioninio tapatumo paieškose naudojama kultūrinė istorinė argumentacija. Ne paskutinę vietą ji užima ir Lietuvoje, pavyzdžiui, keliant žemaitiškosios tapatybės klausimą. Dabartinėje Lietuvoje regioninių kultūrų ir regioninio tapatumo aktualija iškilo jau prieš keliolika metų, kai po 50-ies sovietinės okupacijos metų lietuviai pasinėrė į savo tapatybės apmąstymus. Čia, kaip ir visoje Europoje, regionizmo klausimų pajudėjimas atskleidė moderniosios visuomenės pragmatiško atsainumo, neįtaurumo dvasiniams pradams recidyvų, pvz., užslėptą nepasitenkinimą dėl tapatumų įvairovės ignoravimo. Nors panašius klausimus buvo nedrąsiai bandyta formuluoti ir kelti jau prieš Antrąjį pasaulinį karą ir jo metu, tačiau dabar turime kokybiškai naują situaciją. Jeigu prieškarinio Lietuvoje nedrąsūs pasisakymai apie lietuvių nacijos nehomogeniškumą nuskambėjo tik atskirų žemaičių pasisakymuose, tai šiuo metu žemaičių var-

¹⁷ С. В. Соколовский, Еще раз о судьбах „финно-угорских народов“: комментарии к документам ПАСЕ о культурах „уральских меньшинств“, *Этнографическое обозрение*, 2006, № 1, с. 11–17.

¹⁸ Ю. П. Шабает, „Новые идентичности“ у финно-угров как политические инструменты, с. 20.

¹⁹ Ibid., с. 20–21.

²⁰ Ibid., с. 20.

²¹ Ibid., с. 24.

²² Ibid., с. 25.

du periodiškai iškeliami labai konkretūs reikalavimai Lietuvos valstybės institucijoms. Be to, apie savo etniškumą pradeda kalbėti ir kitos lietuvių etnografinės grupės.

Šalyse, kur nacionalinės valstybės ir regiono prieštaravimai arba konfliktai yra išryškėję etnokultūriniu pagrindu, išvelgiamos įvairios tokių reiškinų genezės priežastys ir veikimo motyvacijos. Tai - postmodernistinis neotribalizmas²³ (praityje egzistavusių genčių ir gentinių interesų atgimimo simuliacija), „jaunesniojo nacionalizmo“ išsirutuliojimas ir atskilimas nuo platesnės nacionalistinės srovės, kovojusios su įvairiataute valstybe dėl jos sudėtyje buvusios tautos atsiskyrimo ir teisės sukurti savo nacionalinę valstybę²⁴, taip pat ir kryptingi socialiniai siekiai, iškeliami kaip regioninės tapatybės apsaugos būtinybė²⁵. Ar Lietuvoje išryškėjusiuose siekiuose regionizmą plėtoti tik etnografiniu pagrindu taip pat galima išvelgti šiuos veiksnius?

Nuo XX a. II pusės pasirodė daug veikalų neotribalizmo tema²⁶. Ši sąvoka mokslinėje literatūroje plačiąja prasme taikoma ir valstybių viduje etnokultūriniu pagrindu atsirandantiems naujiems nesutarimams, kurie reiškiasi ne tik regioninių kultūrinių grupių tapatumų, kildinamų iš prieš šimtmečius egzistavusių, bet taip pat seniai išnykusių genčių, pripažinimo ir savivaldos reikalavimais, bet ir negausių autochtoninių tautelių, gyvenančių kitų tautų sukurtose valstybėse, siekiais sukurti savo valstybingumą.

Neotribalizmo temą Lietuvoje bene pirmoji ėmėsi nagrinėti Ieva Jusionytė²⁷. Ji teisingai pastebi, kad Lietuvoje, kaip ir aplinkinėse šalyse – Latvijoje, Gudijoje, Rusijoje, atsiranda naujos bendruomenių solidarumo formos: neopagonys, neošamanai, neotribalistai²⁸. Pripažįstant autorės straipsnį novatorišku, išvalgiu ir atveriančiu naują vietinių bendruomenių tyrinėjimų Lietuvoje aspektą, galima apgailestauti nebent dėl to, kad „žiemgalininkų“ sambūrio ir jo veiklos kaip tyrimo objekto atrinkimas buvo ne pats geriausias pasirinkimas. Jau vien dėl to, kad „Žiemgalos“ draugija nedeclaruoja tikslo nei įrodyti senovės žiemgalių tęstinumą dabartyje, nei ją atkurti, nei sukonstruoti naują žiemgalininkų tapatybę. Šios draugijos nariai tik konstatuoja, kad Šiaurės Lietuvoje esama žiemgalių materialaus paveldo (archeologijos paminklų) bei kai kurių dvasinės kultūros relikvų, nori tyrinėti senovės žiemgalių istoriją bei kultūrą ir padaryti žinomą platesnei visuomenei. Be to, „Žiemgalos“ draugija nekalba nei žiemgalių, nei žiemgalininkų vardu, patys save laiko senovės Žiemgalos pietinėje dalyje gyvenančiais aukštaičiais. Draugijos dokumentuose bei jos periodinėje spaudoje „žiemgalininkų“ sąvokos jie nevartoja²⁹. Neotribalizmo sąvoka ir judėjimo siekiai Lietuvoje labiau tiktų neseniai atsiradusiems bandymams įrodyti senovės jotvingių sūduvių ir jotvingių dainavių tęstinumą dabartinėse suvalkiečių ir dzūkų bendruomenėse. Dzūkijos regiono oficialaus pervadinimo į Dainavą, o Suvalkijos – į Sūduvą atvirai siekiama ir dėl to, kad būtų pripažintas senovės dainavių ir sūduvių etninių bendruomenių tęstinumas minėtuose regionuose šiuo metu.

²³ J. Baudrillard, *Simuliakrai ir simuliacija*, Vilnius, 2002; P. Ле Коадик, Бретонские контрасты, *Этнографическое обозрение*, 2003, № 6, с. 78–93.

²⁴ A. D. Smith, *Nacionalizmas XX amžiuje*, Vilnius, 1994, p. 230–231.

²⁵ P. Ле Коадик, Бретонские контрасты, с. 89–90.

²⁶ Žr., pavyzdžiui, M. Maffesoli, *The Time of the Tribes*, London, 1996; taip pat minėtus J. Baudrillard'o ir R. Le Coadico darbus.

²⁷ I. Jusionytė, Neotribolizmas Lietuvoje..., p. 111–134.

²⁸ Ibid., p. 111.

²⁹ Plačiau apie tai rašė šio straipsnio autorius, žr.: P. Kalnius, Žiemgalos klausimo aktualinimas: tapatumo kūrimas ar pažinimo siekimas, *Žiemgala*, 2006, Nr. 2, p. 4–11.

Kad ir kaip bandytume dabartinį žemaičių kultūrinį judėjimą sieti su neotribalizmu, argumentų tokiai tezei pagrįsti būtų sunku rasti. Nors žemaičių vardu pasitaiko radikalių kalbų apie konfiskuotą žemaičių tapatybę, istorinėje atmintyje aktualizuojami prisiminimai apie žemaitiškojo valstybingumo formavimąsi, kadaise pripažintą, o dabar kvestionuojamą žemaičių etniškumą, vis dėlto akivaizdu, kad žemaičių bendruomenės tęstinumas ir jos reprezentavimas buvo nenutrūkstami Lietuvos istorijoje nuo archeologinių laikų iki mūsų dienų. Antra, žemaičiai lietuviškajame etnokultūriniame diskurse visada buvo ir yra realybė. Galima sakyti, nuo Konstancos bažnytinio suvažiavimo XV a. pradžioje iki mūsų dienų jie save suvokia kaip esantys *kartu* (vienovėje) su aukštaičiais (kurie žemaičiams yra visų likusių lietuvių sinonimas), o atskirais istoriniais periodais žemaičių kultūrinis elitas propagavo idėją, kad žemaičiai yra *šalia* lietuvių, nors su jais labai glaudžiai susiję. Žemaičiai yra konvencionaliai pripažinta, mūsų dienomis egzistuojanti kultūrinė grupė, tik iki šiol nėra bendro sutarimo, ar galima ją įvardyti kaip etninę bendruomenę. Taigi žemaičių tapatumo judėjimą galima vertinti ne kaip neotribalizmą, o veikiau kaip reakciją į jų regioninio kultūrinio savitumo užtemdymą lietuvių tautos konsolidacijos laikotarpiu bei reakciją į atsainų tapatumų įvairovės vertinimą Lietuvos visuomenėje XX amžiuje.

Tiek Vakarų, tiek Rytų Europos regioniniuose judėjimuose, kuriems suteikiamas etninio tapatumo atkūrimo akcentas, esama merkantilinių grupių interesų. Antai ES šalyse apsisprendus būti „kitu“, tikimasi lėšų iš ES struktūrinių fondų, kurios skiriamos regioninei plėtrai. Tuo tarpu Rusijoje, kaip nurodo šios šalies tyrinėtojai³⁰, iki šiol pripažintoms tam tikrų tautų etnografinėms grupėms išsikovojus negausios tautos statusą, pagal dabar veikiančius Rusijos įstatymus jos savo tradicinių verslų, tradicinės gyvenimo sanklodos palaikymui gauna papildomą finansavimą iš federalinio biudžeto, taip pat įgyja atstovavimo kvotas valdžios struktūrose. Bet kuriuo atveju tiek Vakaruose, tiek Rytuose „naujos etninės bendruomenės“ pripažinimo vaisiais pirmiausia tikisi pasinaudoti tokio judėjimo lyderiai. Etnologinėje literatūroje užfiksuoti atvejai, kai dėl įstatymais garantuojamų privilegijų ir JAV kai kurios gyventojų grupės taip pat siekė būti pripažintos gentimi³¹. Lietuvoje pagrindinis nuolat kartojamas motyvas steigti savivaldos regionus yra kelių lietuvių etnosų egzistavimas, o nauda iš to – menamai ateisiančios didesnės ES struktūrinių fondų lėšos regionų plėtrai. Šių lėšų skirstytojais arba aktyviais jų skirstymo dalyviais esant savivaldos regionams turėtų tapti regionų kultūrinis elitas, kuris daugiausia spiečiasi prie regionų vardais pavadintų draugijų.

Lietuvoje, kaip ir kitur, regioninį patriotizmą stengiamasi išnaudoti ir vidaus politiniuose procesuose. Žemaičių tapatybės iškėlimą ir akcentavimą bandoma naudoti kaip bendruomenės politinės mobilizacijos instrumentą, nes suvokiama, kad susikurianti kokia nors nauja partija rinkėjams gali sėkmingiau prisistatyti kaip sava, kai ji ne tik „savų“ žmonių atstovaujama, bet ir kai kelia regioninio savitumo (tarmės sureikšminimo, deramo regiono ekonominio potencialo panaudojimo žmonių gerovės kėlimui, regioninio atstovavimo šalies centre ir t. t.) apgynimo lozungus. Jie skamba įtaigiau, jeigu tokios partijos lyderiai yra kilę iš to regiono. Ne tik sociologai, socialinės antropologijos žinovai, bet ir politikai yra vienareikšmiškai suvokę, kad solidarumas pagal gyvenamąją vietą yra stipresnis už visus kitus solidarumus, nes vietinės vertybės ir vietinės problemos yra

³⁰ Ю. П. Шабаев, „Новые идентичности“ у фино-угров как политические инструменты, с. 16.

³¹ Šį Jameso Cliffordo aprašytą *mashpee* genties atvejį lietuvių literatūroje plačiau komentavo I. Jusionytė, žr.: I. Jusionytė, Neotribalizmas Lietuvoje..., p. 117.

labiau priimamos kaip *mūsų*. Tačiau, kaip matysime tolesniame šio straipsnio skyriuje, žemaičių bendruomenė ir jos etniškumo ideologai į daugelį žemaitiškumo padėties klausimų žiūri gana skirtingai, todėl kalbėti apie bendruomenėje egzistuojantį nacionalizmą yra labiau negu problemiška.

„TURĖTOJO“ TAPATUMO REKONSTRUKCIJOS VIZIJA

Tipišku pavyzdžiu imant žemaičių vardu iškeliamus reikalavimus akivaizdu, kad pradėta kvestionuoti bent tris tradiciškai nusistovėjusius dalykus. Pirmiausia ginčijama žemaičių tarmės, kaip vieno iš lietuvių kalbos dialektų, tradicinė samprata. Kartu ginčijamas tradicinis suvokimas, kad skirtinguose regionuose gyvenantys lietuviai yra viena tauta. Teigiant, kad du pirmieji dalykai traktuojami neteisingai, kvestionuojama ir visuotinai įsigalėjusi nuomonė, kad Lietuvai tinka tik unitarinės valstybės modelis.

Jeigu kalbėsime apie Lietuvos regioninių bendruomenių nepasitenkinimą dėl tapatumų įvairovės ignoravimo ir vėl remsimės žemaičių pavyzdžiu, atrasime, kad dažniausi jų nusiskundimai yra dėl tarmės netoleravimo, jos išstūmimo į gyvenimo šalikelę ir atsiradusios grėsmės tarmės egzistencijai. Tai patvirtina gyventojų apklausos, tokią mintį dažnai randame ir pačių žemaičių pasisakymuose jų spaudoje.

Nuo pat nepriklausomos Lietuvos valstybės paskelbimo 1918 m. beveik per visą XX a. lietuvių inteligentijos požiūrį į tarmes galima įvardyti kaip tam tikrą netoleravimą, pasireiškusį švietimo sistemoje, valdžios įstaigose ir kitose viešose vietose. Dėl to tarmiškai namuose ir gimtojoje aplinkoje kalbantys Lietuvos etnografinių regionų gyventojai buvo linkę į „kalbinę mimikriją“ – vengė viešose vietose už savo regiono ribų kalbėti tarmiškai ir stengėsi supanašėti su bendrine kalba kalbančia aplinka, neišsiskirti savo specifine gimtąja tarme ir geriau neišsiduoti ją turint. Tai tiesiog chrestomatinis pavyzdys, iliustruojantis psichologų nustatytą reiškinį: žmogus renkasi būti kuo nors, stengdamasis tapti kuo mažiau pažeidžiamas. Tiesa, dėl gimtosios tarmės panašumo su bendrine kalba suvalkiečiai ir aukštaičiai mažiau galėjo paisyti viešosios opinijos nei žemaičiai ir dzūkai. Apskritai aukštaitiškoji Lietuva žemaičius (panašiai kaip ir estai savo potautę setu, latviai latgalius) laikė ne visai organiška lietuvių etnosu dalimi. Be to, pradėjo įsigalėti stereotipas, kad žemaičiai labiau atsilikę, mažiau kultūringi.

Net ir tie žemaičių kultūrininkai bei žemaičių kilmės kalbininkai, kurie neeksploatuoja teiginių apie istorines lietuvių skriaudas, padarytas žemaičiams, nekalba apie konfiskuotą žemaičių tapatybę, taip pat pasisako už tai, kad spauda būtų leidžiama ir žemaičių tarme, o žemaičių vaikai bendrojo lavinimo mokyklose bent jau išmoktų gimtąją tarbę skaityti ir rašyti³². Žinoma, vienaip galime vertinti vaikų mokymą mokykloje tarmiškai skaityti ir rašyti, pirmąsias pirmokų pamokas atlikti jų gimtąją tarbę arba net pirmose ir antrose klasėse dėstyti tarmiškai³³. Tačiau iš esmės kitą socialinį vaidmenį regionuose tarmės imtų vaidinti perėjus prie visų dalykų dėstymo tarmiškai visoje švietimo sistemoje, pradėjus tarmiškai susirašinėti valdžios įstaigoms ir visą regionų žiniasklaidą perorientavus į tarminę kalbėseną. Be to, tarminis dėstymas visiškai netinka aukštosioms mokykloms, nes jų profesūra ir studentai yra susibūrę iš visų Lietuvos etnografinių regionų, todėl,

³² Būtent tokių poreikių tenkinimo intencija žinomi kalbininkai parengė žemaičių rašybos vadovėlį, žr.: A. Girdenis, J. Pabrėža, *Žemaičių rašyba*, Šiauliai–Vilnius, 1998.

³³ Tokį siūlymą savo pranešime „Tarmės modernioje visuomenėje“ 2007 m. kovo 31 d. Vilniuje vykusioje konferencijoje „Lokalsios bendruomenės: tyrimai ir perspektyvos“ teikė kalbininkas Artūras Judžentis.

kad vieni kitus gerai suprastų, visi turi kalbėti visiems vienodai gerai suprantama kalba. Be šito aukštos kvalifikacijos specialistų parengimas yra neįmanomas. Neribotas tarmių funkcijų išplėtimas reikštų naujų bendrinių kalbų sukūrimą, o tai savo ruožtu stimuliuotų regioninį separatizmą, keltų rimtą pavojų Lietuvos valstybės politiniam ir teritoriniam integralumui.

Unifikuota švietimo sistema, ignoruojanti tarmės dėstymą bet kokia forma, tapo ypač nepriimtina manantiems, kad lietuvių tauta etniniu požiūriu esanti nehomogeniška. Tuo tarpu tradiciškai žiūrinčiųjų į žemaičių šnektą kaip į vieną iš lietuvių kalbos dialektų motyvacija remiasi ne tiek objektyviais sunkumais, trukdančiais praplėsti žemaičių tarmės ribas, jos visuomenines funkcijas, kiek įsitikinimu, jog tai prieštarauja visai tradicinei lietuvių kalbos sistemai. Platiesiems lietuvių visuomenės sluoksniams tokia žemaičių laikysena atrodo juo labiau nelogiška, prieštaraujanti sveikam protui, o dėl to ir neverta jokių rimtų svarstymų ar diskusijų.

Kaip tokia iš pirmo žvilgsnio patvari ir nepajudinama oficialioji žemaičių tarmės samprata gali būti sugriauta modernių įtakų, gali pailiustruoti ir netikėta atomazga pasibaigę debatai dėl Prancūzijos Elzaso provincijoje vokiškai kalbančių gyventojų kalbos. Prancūzijos valdžia, kaip ir prancūzų visuomenė, remdamasi filologijos mokslo sudaryta kalbų klasifikacija, visą laiką laikėsi nuomonės, kad šios provincijos gyventojai kalba vienu iš vokiečių kalbos dialektų. Pačių elzasiečių samprata dėl jų kalbos taip pat kito labai pamažu. 1999 m. rugsėjo 23 d. atlikus masinę elzasiečių apklausą paskelbta, jog tik vienas procentas mano, kad jų kalba yra vienas iš vokiečių kalbos dialektų, o 95 procentai mano, kad jų kalba nėra jokios kalbos dialektas, o vienintelė unikali elzasiečių kalba³⁴. Atrodo, kad Prancūzijos valdžia ir mokslininkai santūriai priėmė tokį elzasiečių apsisprendimą, nors jokiose mokslinėse kalbų klasifikacijose ir šiandien elzasiečių kalbos nerasime. Tiesa, Europos mažumų kalbų ir regioninių kalbų chartijos, kuri suteikia plačias teises toms kalboms, Prancūzija nėra ratifikavusi iki šiol³⁵. Ir tai daro ne vien todėl, kad Prancūzijoje nepripažįstamas pats etninės tautos egzistavimas, o kartu ir tautinių mažumų egzistavimas, bet baimindamasi ir eventualiai išsiplėsiančio separatistinio proceso Bretanėje, Korsikoje, Elzase, Provanse ir kituose šalies regionuose.

Šiuo metu vis daugiau žemaičių sutinka, kad yra jų garbės ir prestižo reikalas baigti kalbinę mimikriją. Baigiantis XX a. profesionalūs žemaičių kilmės kalbininkai pagaliau „sudėjo trūkstamus taškus“ normindami rašybą žemaičių tarme. Nors A. Girdenio ir J. Pabrėžos parengtame žemaičių rašybos vadovėlyje³⁶ esančios rašybos taisyklės neatrodo parankios kai kurių žemaičių tarmių atstovams ir žemaitiškai kol kas išdrįsta rašyti tik palyginti negausus žemaičių būrys, vis dėlto žemaičių rašybą nėra neįmanoma įsivaišinti bet kuria tarme kalbantiems žemaičiams. Todėl neatmestina tikimybė, kad ateityje žemaičių rašto kalbai gali pajusti prieraišumą tūkstančiai žemaičių, ypač jeigu žemaitiško rašto bus pradėta mokyti Žemaitijos mokyklose. Panašią kalbinę laikyseną savo žemiečiams siūlo ir iš Dzūkijos kilę rašytojai, bet, kaip pastebi kalbininkai, kitų apsuptyje atsidūrę dzūkai savo tarmės respektavimo požiūriu smarkiai atsilieka nuo žemaičių³⁷.

³⁴ J. Yacoub, op. cit., p. 192.

³⁵ Е. И. Филиппова. Разглядеть общечеловеческое за культурной отличительностью (интервью с Аленом Блюмом), *Этнографическое обозрение*, 2006, № 1, с. 105.

³⁶ A. Girdenis, J. Pabrėža, op. cit.

³⁷ Tai savo pasisakyme per lietuvių ir latvių kalbų tarmių parodos atidarymą 2005 m. Lietuvių kalbos institute pažymėjo Valstybinės lietuvių kalbos komisijos pirmininkė Irena Smetonienė.

Dabartiniuose regioninio tapatumo siekiuose bene aiškiausiai matoma etniškumo sampratos išplėtimo konjunkтура. Ji vėlgi nėra nei kurios nors šalies, nei kurio nors žemyno ar jo dalies ypatybė. Reiškinių genezė kildinama iš etniškumo esmės ir jo sąvokos prieštaravimo. Vieniems tautos yra mitas, įsivaizduojamos bendruomenės, sugalvotos ir voliuntaristiškai sukonstruotos tapatybės³⁸. Daugiausia tuo aiškinama padėtis, kad iki šiol niekam nepavyko pateikti nei etnoso, nei etniškumo sąvokų įtikinamų apibrėžimų. Tuo tarpu pripažįstantieji tautą kaip realų prigimtinių dalyką tokią padėtį aiškina tuo, kad analizuodami etniškumo fenomeną susiduriame su realybe, sunkiai pasiduodančia suvokimui ir apibrėžimui³⁹.

Iš tikrųjų vieno etnoso apibrėžimo nėra, jo sampratos yra įvairios, tuo klausimu nėra konsensuso. Todėl net etnosą pripažįstantieji etnologijos teoretikai tokio apibrėžimo nedeklaruoja. Jokia etnoso teorija nenurodo receptų, kaip nustatyti, ar tam tikra savita kultūrinė grupė yra etnosas ar tik savita regioninė kultūrinė grupė⁴⁰. Tačiau vyrauja tradiciškai nusistovėjusi nuostata, kad modernių tautų etnografinės, arba dialektinės, grupės yra tos tautos sudėtinės dalys, su savo vietiniais kultūriniais skirtumais integruotos į etninį ir kultūrinį pagrindą sutelktą moderniąją tautą. Dėl to, kad nėra vieno etnoso apibrėžimo ir kad konstruktyvistai laikosi nuomonės, jog regioninės kultūrinės valstybių grupės į tautą yra sutelktos dirbtinai, naudojama ir tezė, kad niekas negali įrodyti, kad etninės takoskyros tarp žemaičių ir lietuvių nėra. Tiesą sakant, Lietuvoje niekas iš tautiškumo klausimų tyrinėtojų nėra iki šiol pabandęs moksliskai išgildinti lietuviškojo etnoso homogeninės struktūros. Kai kurie istorikai⁴¹, kalbininkai⁴², taip pat ir šio straipsnio autorius⁴³ tvirtesni įsitikinimą yra pareiškę tik dėl žemaičių: tai – lietuvių subetnosas, arba, mėginant terminą sulietuvinti, – potautė⁴⁴. Žinoma, toks lietuvių tautą sudarančių bendruomenių struktūrinis narpliojimas nėra įmanomas atsitraukus į konstruktyvistines arba situacijos nulemtas pozicijas.

Panašiai kaip Rusijoje ugrų-suomių tautų regioninių grupių radikalai kovoja prieš mordvių „mordvinizavimą“, besermėnų udmurtizavimą ir t. t., pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje kai kurie žemaičiai kovoja prieš Žemaitijos tariamą lituanizavimą, nors dar visai neseniai, sovietiniu laikotarpiu, lietuvių, latvių, estų, mordvių, udmurtų, komių, marių ir kitų tautų etnografinėms grupėms bendros tautinės tapatybės deklaravimas ir gynimas esamomis sąlygomis atrodė vienintelis teisingas pasirinkimas. Pagal tradicinės homogeniškos lietuvių tautos sampratos oponentus, etniniais lietuviais vadinamieji nėra viena tauta, pirmtakai yra žemaičiai. Jeigu dar visai neseniai kai kurių žemaičių lūpomis

³⁸ B. Anderson, *Įsivaizduojamos bendruomenės*, Vilnius, 1999.

³⁹ J. A. Fishmanas, *Etniškumas šiuolaikinėje Europoje*, *Liaudies kultūra*, 1993, Nr. 4, p. 4–8.

⁴⁰ Kalbininkai bando pateikti etninės tautos apibrėžimą žodynuose, tačiau tokių baigtinių ir neginčijamų apibrėžimų nėra patvirtinusi jokia etnologinė mokykla, nes įvairiuose etninės tautos (etnoso) apibrėžimuose šią definiciją nusakančiame dėmenyje randama nemažai gyvenime egzistuojančių išimčių.

⁴¹ E. Gudavičius, *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius, 1999, p. 100; Profesorius E. Gudavičius apie Žemaitiją (A. Pociūtės interviu su E. Gudavičiumi), *Žemaičių žemė*, 2002, Nr. 3/36, p. 14–16.; A. Nikžentaitis, *Žemaičių subetnosas*, *Žemaičių žemė*, 1996, Nr. 4, p. 26.

⁴² Z. Zinkevičius, *Lietuvių tautos kilmė*, Vilnius, 2005, p. 291.

⁴³ P. Kalnius, *Etninio ir etnografinio savitumų prieštaravimas dabartinėje Lietuvoje: etnologiniai pamąstymai žemaičių klausimu*, *Liaudies kultūra*, 1997, Nr. 4, p. 9–15.

⁴⁴ Potautės terminą 1997 m. bene pirmą kartą lietuvių literatūroje pavartojo šio straipsnio autorius ir jis vis labiau prigija lietuvių raštijoje.

teigta, kad lietuviai susideda iš dviejų tautų – lietuvių ir žemaičių, tai šiuo metu daugiausia tie patys asmenys siūlo ir kitoms lietuvių vietinėms kultūrinėms grupėms deklaruoti savąjį etniškumą. Antai buvęs LR Seimo Žemaičių parlamentinės grupės vadovas Egidijus Skarbalius, neigiantis savo priklausymą lietuvių tautai ir deklaruojantis tik žemaitišką tautinę savimonę, duodamas interviu vienam Lietuvos dienraščiui apie visų kitų, už žemaičių ribos likusių, lietuvių tradicinę kultūrą kalba taip: „Aukštaičių dainos tapusios tarsi lietuvių liaudies dainomis. Nors tokių dainų, kaip lietuvių liaudies, iš tiesų nėra. Yra dzūkų liaudies, aukštaičių, sūduvių liaudies dainos. Lietuva yra tik valstybės pavadinimas“⁴⁵. Kadangi lietuvių tauta nėra homogeniška kultūriniu požiūriu, ji nesanti homogeniška ir etniniu požiūriu. Neatsitiktinai ir kai kurie Dzūkijos bei Suvalkijos regioninių etninės kultūros globos tarybų atstovai Vilniuje ir savo regionuose pastaraisiais metais ėmė ginti nuomonę, kad šios dvi Lietuvos etnografinės sritys yra ne kokie nors etnografiniai, o etniniai regionai, o patys dzūkai ir suvalkiečiai yra ne lietuvių vietinės kultūrinės, o etninės grupės⁴⁶. Šie terminai ėmė vis dažniau šmėžuoti šių regionų atstovų pasisakymuose⁴⁷. 2004 m. Aukštaitijos kultūrininkai, pasikvietę tyrinėtojų iš įvairių mokslinių institucijų, Panevėžyje rinkosi į konferenciją „Aukštaičių identiteto paieškos: praeities paveldas, nūdienos problemos ir ateities perspektyvos“⁴⁸ aiškintis, ar jie, aukštaičiai, taip pat yra etninė bendruomenė šalia lietuvių, kaip ir žemaičiai? O jeigu taip, tai kas tada yra lietuviai ir ar iš viso tokie yra?

Tiesa, kalbant apie Dzūkijos, Suvalkijos, juo labiau Aukštaitijos regionų etniškumo propaguotojus reikia pripažinti, kad jie iki šiol toliau nedrąšių pasvarstymų nėra pažengę. Tuo tarpu žemaičiai yra vieninteliai, kurie iš pradžių angažavęsi kultūrinei veiklai vėliau ją praplėtė iki konkrečių žingsnių „etnizuoti“ savo bendruomenę. Bene ryškiausi tos veiklos pavyzdžiai – 2003 m. rugsėjo 6 d. Telšiuose vykusio Žemaičių kultūros draugijos suvažiavimo priimta rezoliucija, remianti „žemaičių tautybės įteisinimą Lietuvos Respublikoje“⁴⁹, ir kiek anksčiau žemaičių politikų ir teisininkų grupės pradėti teisiniai ginčai su Lietuvos Statistikos departamentu dėl žemaičiais save laikančių asmenų teisės gyventojų surašymo anketos grafoje „tautybė“ įrašyti *žemaitis*⁵⁰. Tiesa, tai aiškinama tik pastangomis normalizuoti iki šiol iškreiptą etniškumo supratimą ir prabilti uzurpuojamos etninės bendruomenės vardą. Taigi žemaičių etniškumo propaguotojams nebėra priimtinas daugelio jų žemiečių natūraliai suvokiamas ir deklaruojamas lietuvių tapatybės išpažinimas. Tačiau stebint veiksmų dėl žemaičių tautybės pripažinimo raidą matyti, kad žemaičių etniškumo propaguotojams nepriimtinas netgi kompromisas, kad individas gali išeiti iš kietų vienos tapatybės rėmų ir vienu metu priskirti save dviem grupėms

⁴⁵ P. Milčius, Žemaičių bičiulis išpėja apie revoliuciją (interviu su E. Skarbaliumi), *Lietuvos žinios*, 2002, spalio 2, p. 4.

⁴⁶ V. Čaplikas, *Lietuvos ir Europos Sąjungos regioninė politika*, Vilnius, 2006, p. 126–134.

⁴⁷ Žr. Romo Balčiaus pasisakymą konferencijoje „Lietuvos Respublikos teritorinės sandaros tobulinimo problema“, vykusioje Vilniuje 2004 m. Balandžio 14 d. (*Lietuvos Respublikos regioninė politika ir teritorinės sandaros tobulinimas*, Vilnius, 2004, p. 90–91).

⁴⁸ Konferencijos pranešimų pagrindu išleistas straipsnių rinkinys *Aukštaičių tapatumo paieškos*, Kaunas, 2006.

⁴⁹ A. Ivinskis, „Žemaičių klausimas“ ir nūdienos politiniai vėjai, *Naujasis židmyns–Aidai*, 2004, Nr. 1–2, p. 32; R. Sakalauskaitė, E. Sabalytė, Žemaičiai kovoja dėl tautybės: ginčų komisijai teks nagrinėti neįprastą skundą, *Lietuvos rytas*, 2003, sausio 20 d., p. 1.

⁵⁰ *Ibid.*

(šiuo atveju būti ir lietuviu, ir žemaičiu). Žemaičių bendruomenės nariams, priimančiams jų elito siūlomas žaidimo taisyklės, buvo siūloma tik tautybės pasirinkimo alternatyva.

Suvokimas apie galimą savęs priskyrimą dviem grupėms nėra priimtinas nei naujojo tautiško žadintojams, nei tiems, kuriems apskritai nesudvejinta tapatybė atrodo priimtinesnė vien dėl to, kad maštant apie priklausymą dviem grupėms etniškumo diskursu ir sekant istorijoje fiksuotais pavyzdžiais atsiranda asociacijų, jog individas, priskiriantis save dviem grupėms, yra asimiliacijos kelyje, praranda prigimtinį etniškumą, o jo savimonė išgyvena virsmą, jis pradeda saistytis su priklausomybe asimilijuojančiai tautai. Kaip tipišką čia galime nurodyti Ąge Meyer Benediktsen fiksuotą atvejį, kai per 1890 m. Vokietijos gyventojų surašymą iš 121 265 Rytų Prūsijoje gyvenusių lietuvių net 6 351 asmuo užsirašė turintis dvigubą (vokiečio-lietuvio) tautybę⁵¹. Iš tiesų kaip tik pastarieji asmenys bei jų palikuonys gana greitai apsisprendė priklausyti vienai – vokiečių – tautybei, o dvigubos savimonės turėtojų vis atsirasdavo iš turėjusių vieną – lietuvių – savimonę⁵². Todėl žemaičių tautos propaguotojai kalba ne apie žemaitiškosios tapatybės raiškos sąlygų pagerinimą, bet apie žemaičių tapatybės rekonstrukciją, apie lietuviškųjų apnašų nuvalymą nuo jų tapatybės, kaip svetimo, lietuvių jiems užvilktos rūbos nusimetimą. Tačiau iš tikrųjų suvokietėjančių lietuvininkų ir dabartinių žemaičių padėtis iš esmės skiriasi. Lietuvininkų ir vokiečių kultūras pavadinti giminingomis būtų sunku (vadina moji kultūrinė distancija buvo gana didelė), be to, lietuvininkų prievartinio vokietinimo faktai šiuo metu niekam nekelia abejonių. Tuo tarpu žemaičių ir kitų lietuvių santykių istorijoje tokių reiškinių nepastebime.

Kadangi mokslo visuomenėje nėra vieningo sutarimo ir dėl tautą nusakančių požymių, artėjant 2001 m. gyventojų surašymui visiškai buvo suprantamas Statistikos departamento valdininkų pasimetimas dėl žemaičių etniškumo ideologų iškeltų argumentų ir didelio spaudimo žemaičių tautybę fiksuoti gyventojų surašymo anketose. Reikalaujant fiksuoti žemaičių tautybę remtasi keliais etniškumą „įrodančiais“ požymiais: kalba, tradicinės kultūros išskirtiniu savitumu, kitokia žemaičių negu likusių lietuvių istorine partitimi. Tačiau kitų šalių gyventojų surašymų praktikoje, kur tautybės yra fiksuojamos, tai atliekama remiantis ne keliais, o vienu kuriuo nors sutartu svarbiausiu kriterijumi. Pavyzdžiui, 1897 m. surašant carinės Rusijos gyventojus į tautybes jie buvo suskirstyti pagal gimtąją kalbą, vėlesni XX a. surašymai Rytų Europoje tautybę nustatinėjo pagal gyventojų savimonę⁵³.

Žemaitiško esmės revizija, manytume, gimdo ir tam tikrą fundamentaliųjų vertybių peržiūrėjimo precedentą. Žemaičiais kaip tauta save suvokiančioje visuomenės dalyje žemaitiškas patriotizmas iškeliamas virš lietuvių etninio patriotizmo, jis respektuojamas ir pateikiamas kaip alternatyva „nusilpusiam“, „negyvybingam“ lietuviškumui. Kartu klojami pamatai ir lietuvių istorinės patirties, žemaičių ir likusios tautos dalies santykių pervertinimui. Žemaičių tautybės įrašymas pase, mano istorikas Edvardas Gudavičius, būtų politinis atskiros tautos įforminimas, o „atskira tautybė reiškia ir atskiros valstybės siekį“⁵⁴.

⁵¹ Ą. M. Benediktsen, *Lietuva. Bundanti tauta*, Vilnius, 1997, p. 150.

⁵² *Ibid.*, p. 150–151.

⁵³ Tuo vadovavautasi ir per 2001 m. Lietuvos gyventojų surašymą.

⁵⁴ M. Kniežaitė, Žemaičių klausimu renkami parašai ir rengiamasi teismų procesams (interviu ir su E. Gudavičiumi), *Respublika*, 2003 rugsėjo 27, p. 18.

Plito aiškinimas, kad bendruomenės kultūrinis savitumas gali būti randamas ne etninės tautos, o regioninės bendruomenės lygmeniu, todėl Lietuvoje pastaraisiais metais buvo propaguojama idėja tradicinės kultūros apsaugą patikėti ne valstybei, o regioninei savivaldai. Dėl šios priežasties aktyviai pradėta kvestionuoti ne tik rajono, bet ir apskrities teritorinė sandara. Tiek vieną, tiek kitą sistemą bandoma atmesti kaip svetimos valstybės primestą ir netenkinančią vietos gyventojų poreikių. Čia taip pat daromos nuorodos į panašių klausimų sprendimą ES šalyse⁵⁵. Tačiau senosiose ES šalyse kaip tik tuo keliu vengiama eiti. Pavyzdžiui, Prancūzijoje regiono institucija yra sugalvota kaip alternatyva tautybei ir tautinio apsisprendimo klausimui⁵⁶, regionams nesuteikta savivalda. Vadinamoji valstybių proliferacija⁵⁷, kaip pragaištingas žmonijai reiškinys, siejama būtent su daugybe vis naujai atsirandančių (save tokiais besiskelbiančių) etninių bendruomenių. Tuo tarpu Lietuvoje regiono, ir ypač savivaldos regiono, etnografinės srities ribose idėja tampa patraukli jau vien todėl, kad, jų propaguotojų manymu, tai atveria tautybės pripažinimo perspektyvą lietuvių regioninėms kultūrinėms grupėms, pirmiausia žemaičiams.

Tiesa, 1996 m. Bazelyje priimta „Europos regionų asamblėjos deklaracija“ skelbia, kad gerbdama kiekvienos šalies istoriškai susiklosčiusią teritorinę sandarą ji neįpareigoja orientuotis į kokį nors vieną valstybės regionavimo modelį⁵⁸. Todėl atrodytų, kad siūloma bei primenama įvairovė ir nacionalinėse valstybėse turėtų būti kontempliuojama atsižvelgiant į vietos sąlygas ir paisant racionalumo, o regioninės sandaros kūrimo praktikoje nederėtų prisirišti prie vieno kurio nors modelio. Yra simptomiška, kad Deklaracijos postulatai priimami pasirinktinai, ir dėmesys koncentruojamas ties tais jos straipsniais, kurie kalba, kad regionas gali turėti politinę savivaldą, reglamentuotą regiono konstitucijoje, ir kad tai gali suteikti nacionalinei valstybei federacinę, decentralizuotą arba autonominę struktūrą⁵⁹.

Žemaičių etniškumo ideologai mano, kad žemaičių bendruomenė turi teisę į aiškiai apibrėžtą „etninę teritoriją“. Iš šios nuostatos kyla ir aštri reakcija į etnografinės Žemaitijos rytinės ribos išvedimą 2003 m. paskelbto etnografinių Lietuvos sričių (regionų) žemėlapiu projekte bei reakcija į kontrargumentus, kad Lietuvai nereikalinga federalinė sandara. 2001–2004 m. jau ne tik žemaičių etniškumo propaguotojai, bet ir kitų Lietuvos etnografinių grupių kultūrinio judėjimo lyderiai vieningai laikosi nuomonės, kad esamoji Lietuvos valstybės apskričių struktūra išardo regionų vientisumą, skatina tradicijų supanašėjimą, todėl ji nėra palanki regionų kultūros savitumui išsaugoti ir plėtoti⁶⁰. Jeigu daugiau kaip

⁵⁵ V. Čaplikas, op. cit., p. 133–144.

⁵⁶ P. Ле Коадик, Бретонские контрасты, с. 78–79.

⁵⁷ Ši biologijos mokslo terminą, reiškiantį nenormalų augalo išvešėjimą arba išsišakojimą dėl ląstelių dalijimosi, etninių mažumų tyrinėtojas Josephas Yacoubas peradresavo žmonių visuomenei. Mat nuo XX a. II pusės iki mūsų dienų vyksta nepaliaujamas mažų valstybielių daugėjimas, kurio mastai, šio tyrinėtojo manymu, gali būti nenuspėjami, – šiandien pasaulyje priskaičiuojama per 8000 etninių bendruomenių, kalbančių maždaug 6700 kalbų (J. Yacoub, op. cit., p. 165–174).

⁵⁸ *Europos regionų asamblėjos deklaracija*, Vilnius, 1996, p. 2.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 4.

⁶⁰ Toks tvirtinimas yra teisingas tik iš dalies, nes iš 10 esamų apskričių net 6 teritorijos jungia tik vieno etnografinio regiono vietoves, o 4 apskritys etnografiniu požiūriu yra mišrios. Minimos problemos vienaip ar kitaip gali iškilti būtent pastarosiose, tačiau dabartinės teritorinės sandaros kritikai nepateikia argumentų, kodėl viena didelė apskritis (paversta etnografiniu savivaldos regionu) etnografinės grupės savitumą apsaugotų, o kelios mažesnės etnografiniu požiūriu homogeniškos apskritys to nepajėgtų padaryti. Žinoma, mišriųjų apskričių ribos turėtų būti atitinkamai patikslintos.

prieš dešimtmetį žemaičiai bandė siūlyti, kad išplečiant regioninių bendruomenių teises reikėtų taikyti asimetrinį Lietuvos pertvarkymo modelį (išskirti žemaičius iš kitų lietuvių etnografinių grupių), tai nuo 2001 m. laikosi nuomonės, kad tinkamiausias būtų simetrinis modelis, tai yra visų etnografinių grupių teritorijose įsteigiant savivaldos regionus. Šiuo požiūriu jie randa šalininkų ir kituose Lietuvos etnografiniuose regionuose.

Regioninė savivalda siūloma ir kaip geriausia ar net vienintelė priemonė atsilaikyti prieš neigiamus globalizacijos padarinius. Reiškiamas įsitikinimas, kad lietuvių savitumas gali išlikti ne priešpriešinant globalizacijai tautos vienybę ir bendrą jos „etninę kultūrą“, o iškeliant į pirmą vietą svarbiausią rezistencinį segmentą – regioninę kultūrą, ir kad atsparumo vaisiai būtų matyti įtraukus daugybę jos paveldo elementų į ekonomikos, aplinkosaugos, turizmo programas. Tiesa, iki šiol nepateikta argumentų, kad to negalima padaryti be radikalių teritorinės reformos.

Žemaičių tapatumo gynėjai, kurie svarbiausiu tikslu mato tikrojo žemaitiškumo rekonstrukciją ir dėl to pirmiausia nori remtis „etniniais“ žemaičiais, yra blaiviai įvertinę būtinybę suvokti, iš ko šiandien susideda žemaičio stereotipas. Kadaisė žemaičio stereotipui priskirti didesnis dievotumas ir dvasinis poreikis „dievdirbystės“ meną laikyti neatskiriama savo gyvenamosios aplinkos dalimi yra lyg ir pasitraukę į šešėlį: Žemaitija šiuo metu nuo sekuliarizacijos yra nukentėjusi bene lygiai tiek pat, kaip ir visa Lietuva, o Žemaitijos etnokultūriniam peizažui buvusi būdinga mažosios liaudies architektūros gausa buvo sunaikinta, atsidūrė muziejuose bei privačiose kolekcijose. Todėl dabar neatitiktinai sureikšminama žemaičių tarmė ir jų istorinė atmintis, akcentuojama kitokia jų pasaulėjauta, elgsenos tipai, stipresnis negu kitur Lietuvoje regioninis patriotizmas. Netgi nuosaikūs žemaičių tradicinės kultūros gerbėjai, kurie šiaip nekelia radikalių reikalavimų Lietuvos valstybei, linkę paremti savivaldos regiono idėją vien dėl to, kad suvokia, jog netgi esamos būklės žemaitiškumo išsaugojimas yra nelengvas uždavinys⁶¹, nes jaunoji žemaičių karta, kaip ir visi jų bendraamžiai lietuviai bei visi europiečiai, linkusi eiti lengviausiu keliu – gręžiasi į postmodernistines naujoves, viršetnines kultūrinės preferencijas, standartizuotą miestietišką gyvenimo būdą, hedonizmą. Tuo tarpu išipareigojimas bendruomenei, jos savitumo pažinimui ir propagavimui reikalauja ne tik darbo, dalies arba viso laisvalaikio paaukojimo, bet ir tam tikros drąsos įveikti neigiamą nuomonę.

IDĖJŲ REALIZAVIMO KONTROVERSIJOS

Sekant žemaičių etniškumo propaguotojų ginčus su Lietuvos valstybės institucijomis dėl teisės surašymo anketose fiksuoti žemaičių tautybę pastebėta, kad jie, reikalaudami peržiūrėti esamą lietuvių tautybės sampratą, nėra nuoseklūs: kai kada apskritai neigia lietuvių tautos buvimą, kai kada tvirtina, kad lietuvių tauta susideda iš dviejų arba kelių etnosų. Išdėstytų faktų akivaizdoje kyla klausimas: kaip save suvokia žemaičių bendruomenė? Žemaitijos gyventojų apklausos rodo (lentelė), kad tik vos daugiau kaip 3 procentai eilinių žemaičių mano, kad jie, žemaičiai, yra atskira tauta. Kartu negalime ignoruoti ir to fakto, kad Telsių, Kelmės rajonuose, kuriuose yra didesnė Žemaičių kultūros draugijos spaudos įtaka, žemaičių, suvokiančių save kaip atskirą tautą, yra kur kas daugiau negu, pavyzdžiui, Kretingos arba Skuodo rajonuose. Net laikantis primordialistinės

⁶¹ Tai atsispindi ir žemaičių kultūros veikėjų „Kreipimesi dėl Žemaitijos etninio-istorinio-kultūrinio regiono išsaugojimo, vykdant administracinę reformą“, adresuotame Lietuvos Respublikos Prezidentui, Seimo pirmininkui ir ministru pirmininkui, žr.: *Žemaičių žemė*, 2001, Nr. 1(30), p. 6–7.

etninių bendruomenių sampratos apie jų prigimtiškumą, galima iš dalies sutikti su tokį prigimtiškumą neigiančių konstruktyvistų teiginiu, kad elito pastangos pašaukti į istorijos areną naujas etnines bendruomenes, arba, tiksliau sakant, raginimas regionines kultūrinės bendruomenes „stoti į tautos kelią“ susiklosčius tam tikroms sąlygoms, nelieka be atgarsio. Eilinių žemaičių galvosena apskritai yra kiek pasistūmėjusi etninės tautos savivokos link, nes žemaičių kultūros elitas yra atlikęs tam tikrą etnokultūrinį „lobizmą“. Kaip matome iš lentelės duomenų, kituose Lietuvos etnografiniuose regionuose žemaičių, kaip labai savitų, įvaizdis taip pat yra išpopuliarintas ir kai kada ryškesnis negu pačios Žemaitijos placiūsiuose sluoksniuose.

Lentelėje pateikti duomenys rodo, kad ryški dauguma žemaičių bendruomenės toliau laikėsi tradiciškai nusistovėjusios lietuvių etninės tautos sampratos: dauguma žemaičių suvokia save esant lietuviais. Eventualiai numatant galimybę, kad net tuo atveju, jeigu ateityje žemaičiams būtų suteikta teisė gyventojų surašymų anketose rašyti kaip atskira tauta, galima daryti prielaidą, kad taip savo tautinę priklausomybę deklaruotų tik šiek tiek didesnė etnografinių žemaičių dalis, negu dabar ją matome jų anketinėse apklausoje, t. y. nuo kelių iki keliolikos procentų. Analogiška padėtis susiklostė su tomis Rusijos ugrų-suomių tautų etnografinėmis grupėmis, kurios 2002 m. Rusijos gyventojų surašymo duomenyse „išniro į paviršių“ ir surašymo duomenyse oficialiai įteisintos kaip atskiros tautos: „naujai“ tautai save priskyrė vos keletas procentų, o visi likusieji tradiciškai save laikė dalimi tautos, kuri buvo fiksuojama ankstesniuose gyventojų surašymuose⁶². Žinoma, esamos tapatumo konstravimo tendencijos implikuoja ir eventualiai galimus pokyčius bendruomenių istorinėje raidoje, o kartu ir vėlesniuose gyventojų surašymų duomenyse, tačiau kol kas žemaičių elitas nepajėgia žemaitiškojo etniškumo idėjai suteikti platų skambesį.

Lentelė. 2002 m. apklaustųjų asmenų regioninių savitumų vertinimas (procentais)⁶³

Nuomonės atskirais klausimais	Žemaičiai	Dzūkai	Suvalkiečiai	Aukštaičiai
Visas lietuvių etnografinės grupės laikė atskiromis tautomis	0,0	0,0	0,8	0,0
Tautomis laikė tik:				
žemaičius	3,2	7,1	12,0	1,9
aukštaičius	0,0	0,0	0,0	1,9
dzūkus	0,0	0,8	2,4	0,0
suvalkiečius	0,0	0,0	0,8	0,0
Visas lietuvių tarmes laikė atskiromis kalbomis	1,2	0,0	2,4	0,0
Atskiromis kalbomis laikė šių etnografinių grupių šnektą:				
žemaičių	4,0	3,9	8,8	0,0
aukštaičių	0,0	0,0	0,0	0,0
dzūkų	0,0	0,0	4,0	0,0
suvalkiečių	0,0	1,6	0,0	0,0

⁶² C. В. Соколовский, Еще раз о судьбах „фино-угорских народов“..., p. 11.

⁶³ Lentelė sudaryta remiantis 2001–2002 m. autoriaus atliktos gyventojų apklausos duomenimis. Procentai apskaičiuoti nuo 558 atsakymų.

Lentelės tęsinys

Pritaria, kad mokykloje vaikus mokytų tarmiškai skaityti, rašyti	21,4	21,3	19,2	31,5
Pritaria, kad mokykloje visus dalykus dėstytų tarmiškai	4,0	1,6	4,8	3,7
Pritaria savivaldos regionų kūrimui etnografinių sričių ribose	21,4	13,4	12,8	7,4
Mano, kad lietuvių tarmės nyksta	51,2	46,5	20,8	33,3

Kitų Lietuvos regionų platieji visuomenės sluoksniai žemaičių savivaldos idėjos nepalaiko, ji netgi sukelia jų priešišką reakciją. Savivaldos regioną svajojama kurti istorinės Žemaičių seniūnijos ribose, o tokio regiono sukūrimo tikslas – etnografinių žemaičių kultūrinio savitumo apsauga. Vien numatomų žemaičių savivaldos regiono ribų nusakymas sulaukia ketvirtadalio minimos teritorijos gyventojų reakcijos: jie taip pat nori apsaugoti savo etnografinį savitumą, todėl reikalauja juos prijungti ne prie Žemaitijos, o prie Aukštaitijos savivaldos regiono, jeigu Lietuvos valstybė pasirinks tokį teritorinės administracinės reformos modelį.

Atsižvelgiant į tai, kad Žemaitijos savivaldos regiono rytinę ribą dešiniajame Nemuno krante siekiama vesti buvusios Žemaičių seniūnijos riba, Žemaitijos savivaldos regionui, be etnografinių žemaičių, priklausytų apie du šimtai tūkstančių gyventojų, neturinčių žemaičių savimonės, ir kurių dauguma sudarytų opoziciją naujai administracinei teritorinei tvarkai. Todėl neatsitiktinai Klaipėdoje savo būstinę pasirinkęs vadinamasis Žemaitijos visuomenės parlamentas, sprendžiant pagal jo skelbtus dokumentus, renkasi kitokią negu Žemaičių kultūros draugija žemaičio sampratą: jų vizijoje – ne etninių, o pilietinių žemaičių visuomenė. Todėl ir šio parlamento kreipimuose apeliuojama ne į žemaičių, o į Žemaitijos gyventojų jausmus. Šios organizacijos kreipimesi rašoma: „Prašome mūsų nemaišyti su Žemaičių kultūros draugija (Telšiai), nuo kurios skiriamės, kaip diena nuo nakties. Pastarieji atstovauja tik kultūrai, ir tik labai siauram ratui – žemaičiams, kurių Žemaitijoje yra per 200 000. ...Mes, priešingai, esame tolerantiški ir kantrūs, nes atvirai, viešai ir kantriai atstovaujame Žemaitijos Visuomenę, kurioje yra apie 1000000 gyventojų. Mums nesvarbu, kas Tu esi, žemaitis ar aukštaitis, dzūkas ar suvalkas, rusas ar vokietis, bet Tu dorai gyveni Žemaitijos Žemėje“ (kalba netaisyta)⁶⁴.

Pasitaikantys teiginiai apie „visai kitokią“ žemaičių istorinę patirtį taip pat yra labiau mitologizuoti, negu paremti kokiais nors moksliniais faktais. Įvairių lietuvių etninių žemių gyventojų bendro likimo jausena ir dalyvavimas istoriniuose XIX–XX a. įvykiuose turėjo labai svarbią reikšmę „sucementuojant tautą ir teritoriją“⁶⁵. Žemaičiai kartu su visomis dabartinėmis lietuvių etnografinėmis grupėmis yra išgyvenę ne vieną konsolidacinę pakilimą: bendrą dalyvavimą XIX a. sukilimuose, lietuviškos spaudos draudimą ir knygnešystės heroiką, Lietuvos valstybės atkūrimo epopėją, nepriklausomybės kovas

⁶⁴ Mieli Žemaitijos žmonės! Brangūs tautiečiai! Vienykimės vardan Žemaitijos Autonomijos ir Suvažiavimo!, *Žemaitijos parlamentas*, 2003, balandžio 24. (Aišku, šio parlamento vadovai nėra susipažinę su etniškumo sampratos teorinėmis nuostatomis. Tokį pasirinkimą veikiausiai lėmė intuityvus suvokimas, kad kitataučiai Žemaitijos autonomijos idėją gali palaikyti kur kas entuziastingiau negu Žemaitijoje gyvenantys lietuviai nežemaičiai.)

⁶⁵ A. Tyla, Vasario 16 d. Akto veikos politinis ir etnis arealas, *Lietuvos aidas*, 2003, vasario 15, p. 2–3.

1918–1920 m., partizaninį karą sovietinės okupacijos metais. Lietuviškumas juos darė *savais* tarp *kitų* ne tik Štuthofe, sovietų lageriuose, bet ir emigracijoje. Būtent sovietų okupacijos metais visų etnografinių regionų gyventojai buvo įtariami ir represuojami pagal bendrą požymį kaip lietuviai, o ne atskirai kaip žemaičiai, dzūkai ir kiti. Bendra istorinių negandų patirtis lėmė ir dabartinę daugelio paprastų žemaičių nuostatą pirmiausia save suvokti kaip lietuvi. Nors vertybinių prioritetų egzistavimas Lietuvos etnografiniuose regionuose yra visai netyrinėtas, sprendžiant pagal esamas gyventojų apklausas, oficialiosios statistikos bei žiniasklaidos duomenis, galima daryti rimtą prielaidą, kad žemaičių vertybių sistema yra tokia pati kaip ir visų lietuvių. Didelį integracijos lygį rodo ir tai, kad šiandien žemaičių materialinė buitis nesiskiria nuo kitų lietuvių, nėra duomenų, kad jie kaip nors kitaip priima arba ignoruoja buities modernizavimą, ūkininkavimo naujoves. Kokius nors skirtumus ypač sunku būtų rasti lyginant miestiečių gyvenimą. Žinoma, dar ir šiandien išvelgiame skirtumų ne tik lietuvių etnografinių grupių tarmėse, bet ir siauriau suprastoje tradicinėje kultūroje, kiek skiriasi ir jų mentalinis tipas⁶⁶. Jis labiau ryškus tarp Žemaitijos kaimo gyventojų: pastarieji kur kas rečiau linkę kalbėti puskalbe (tarmės ir bendrinės kalbos mišiniu), išsiskiria jie kalbėjimo maniera, lėtesniu kalbos tempu, juos labiau negu žemaičius miestiečius stebina kitų lietuvių elgsena ir jos motyvacijos įvairiose gyvenimiškose situacijose.

Bandymus regioninį patriotizmą panaudoti Lietuvos valstybės vidaus politinėje kovoje taip pat negalėtume įvardyti kaip sėkmingus, nes Lietuvos elektorinių prioritetų žemėlapis nesuteikia mums jokio pagrindo kaip nors išskirti žemaičius. Žemaičiai, nors jų patriotiniais jausmais rinkimų kampanijų metu bandyta žaisti jau keletą kartų, kaip ir kiti Lietuvoje gyvenantys etniniai lietuviai, balsuoja nestabiliai, nesiorientuodami į vieną kurią nors politinę jėgą, kerštaudami visiems ketverius metus turėjusiems daugumą Seime. Nebent pastebėtume šiek tiek didesnę prieraišumą krikščioniškomis save vadinančioms partijoms.

Paradoksalus dalykas: žemaičiai labai linkę pabrėžti savo išskirtinumą Lietuvoje, tačiau tradicinės kultūros propagavimo srityje kitų Lietuvos regionų gyventojai juos čia dažnai pranoksta. Antai Žemaitija labai atsilieka nuo Dzūkijos folkloro ansamblių skaičiumi⁶⁷, Žemaitijos regione tarp vidutinio amžiaus folklorinių ansamblių dalyvių daugiausia pesimistų dėl folklorinio judėjimo ateities⁶⁸, ansambliuose dalyvauja ypač mažai jaunimo, daug mažiau negu Dzūkijoje ar Suvalkijoje⁶⁹. Tačiau iškalbingas faktas yra tai, kad Žemaitija iš kitų Lietuvos regionų išsiskiria tuo, kad joje kur kas daugiau negu kitur folkloriniuose ansambliuose dalyvaujančių dalyvių į šią veiklą įsitraukė patys, niekieno neraginami⁷⁰. Sugretinus šiuos duomenis su autoriaus atliktos apklausos duomenimis, galima teigti, kad Žemaitija yra labai stratifikuota pagal savo etnokultūros respektavimo aktyvumą: plačiuosiuose sluoksniuose daugiau pesimizmo negu kituose regionuose, tačiau „žadintojų“ čia daugiau ir jie aktyvesni negu kituose regionuose. Žemaitiškumo likimu susirūpinusių žmonių daugiausia Telšių rajone, kiek mažiau su Telšių rajonu besiribojančiose ir mažiausiai – labiausiai nuo Telšių nutolusiose Žemaitijos vietovėse.

⁶⁶ Plačiau apie tai žr.: P. Kalnius, „Kitokie“ tarp „savų“: Lietuvos etnografinių grupių stereotipai, p. 23–52.

⁶⁷ A. Zabielenė, *Folkloriniai ansambliai Lietuvoje: etnokultūrinės savimonės tęstinumas Nepriklausomybės laikotarpiu*, daktaro disertacija, Kaunas, 2007, p. 134.

⁶⁸ *Ibid.*, p. 69.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 65.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 140.

Atotrūki tarp žemaičių elito ir bendruomenės siekių rodo ir tai, kad dalis bendruomenės ir šiuo metu itin linkusi kultūriškai asimiliuotis su aukštaitiškąja Lietuva, ir to negalime vertinti vienareikšmiškai. Antai 2002 m. ekspedicijos metu užfiksuota faktų, kad kai kuriose Kretingos rajono miestelių gyventojų šeimose, kur abu šeimoms sutuoktiniai buvo gimę ir augę būtent toje vietovėje ir laikė save žemaičiais, jų pilnamečiai, bet dar labai jauni vaikai nenorėjo prisipažinti esantys žemaičiai vien dėl to, kad jie esą yra nutarę kalbėti tik bendrine lietuvių kalba. Nestebintų, jeigu tai būtų Žemaitijos ir Aukštaitijos paribyje, kur vietos gyventojų regioninė savimonė iš tiesų yra labai sujaukta. Tuo tarpu čia esame susidūrę su grynai etnografinės Žemaitijos žemaičiais.

Žemaičių tautiškumo propaguotojai tvirtai įsitikinę, kad „etnoteritorinės“ autonomijos gyvybingumą jiems garantuoja etnografinių žemaičių bendruomenės ekonominiai, demografiniai ir intelektualiniai išteklių. Tačiau optimizmo mažėja, kai atsižvelgiama į faktą, jog maždaug pusė visų Lietuvos žemaičių gyvena už Žemaitijos ribų, o Žemaitijos miestuose gyvena labai daug lietuvių nežemaičių ir kitataučių, kuriems Žemaitijos savivaldos regiono idėja yra mažiau priimtina arba iš viso nepriimtina.

Atsižvelgdami ne tik į kultūrinę, bet ir į socialinę, teisinę ar politinę žemaičių santykių su likusia Lietuvos dalimi pusę, negalėtume teigti, kad šiandien egzistuoja žemaičių ir kitų Lietuvos regioninių bendruomenių konfliktas. Nebent išvelgtume idėjų konfliktą. Spręstinus dalykus galėtume vadinti tam tikrais prieštaravimais. Visiškai pagrįsti yra priekaištai dėl tarmių ignoravimo, atsainaus požiūrio į regionų gamtą ir jų kultūros vertybes, tačiau tai galima įgyvendinti ir nekuriant Lietuvoje federacinės valstybės. Konfliktas kaip tik gali kilti įsteigus Lietuvoje savivaldos regionus, nes Europos šalių, kurios ryžosi tokius regionus įsteigti, praktika rodo, jog konfliktas tarp nacionalinės valstybės ir autonominės bendruomenės tik pagilėja⁷¹.

2005 m. Vilniuje vykusioje tarptautinėje konferencijoje „Regionas: praeitis ir dabartis“ Estijos etnologas Idrek Jaats, remdamasis Estijos subetninių grupių pavyzdžiais, taikliai formulavo savo pranešimo pavadinimą: „Ar toli jūs eisite?“ Panašų klausimą politikai ir tyrinėtojai savo analogiškomis regioninėms kultūrinėms grupėms yra kėlę arba kelia šiuo metu daugelyje Rytų ir Vidurio Europos šalių. Kai kur jis keliamas kaip mokslinis, kai kur kaip praktinis politinis klausimas. Yra pagrindo manyti, kad visi, kuriems Baltijos valstybėse tą klausimą galime adresuoti, nebus jokia išimtis Europoje. Jie eis tiek ir tais pačiais keliais, kaip ir kitų šalių analogiškos bendruomenės. Kiek toli nueis, labai priklausys nuo į atskirumą gravituojančios bendruomenės demografinio, ekonominio ir intelektualinio potencialo, taip pat ir geografinės padėties. Todėl tikėtina, kad Estijos setu eis tiek, kiek ir Azorų salų gyventojai, Šetlendo salos škotai, pareiškę atskirumo pretenzijas likusiai Škotijos daliai, arba Italijos ladinai. Latgalių ir žemaičių demografinis ir ekonominis potencialas suteikia jiems galimybę nueiti gerokai toliau, panašiai kaip nuėjo korsikiečiai arba fareriečiai. Socialinės ir politinės pasekmės tiek apsisprendžiantiems lietuvių tautos

⁷¹ Prancūzų tyrinėtojas R. Le Coadicas nurodo, kad šiandien konfliktai tarp galų kilmės prancūzų ir bretonų (neturinčių savivaldos regiono – P.K.) yra daug mažesni negu tarp flamandų ir valonų federacinėje Belgijoje, kur šios bendruomenės turi savivaldos regionus, žr.: P. Ле Коадик, Бретонские контрасты, p. 82.

Ypatingojo statuso suteikimas Korsikai nepanaikino ten teroro aktų. Pagaliau, Ispanijoje įsteigus savivaldos regionus prieštaravimai tarp ispanų ir katalonų nesumažėjo. Padažnėjo teroro aktai ir basų šalyje po to, kai jų kraštas gavo savivaldą.

atžvilgiu būti „kitais“, tiek tiems, nuo kurių jie raginami nutolti, nebūtų naudingos. Tačiau tai jau būtų kito straipsnio tema.

Šūkį „Vienykimės, kad išliktume kitokie!“⁷² (iš esmės, jis nėra nei klaidingas, nei kiršinantis) ir Lietuvoje būtina ir įmanoma derinti su apmąstymais, kaip įvairioms lietuvių etnografinėms grupėms gyventi kartu, kad esantys skirtumai nebūtų naudojami dirbtinai kuriant mus vienus nuo kitų tolinančias sąlygas.

IŠVADOS

Lietuvoje atsiskleidusios regioninių tapatumų raiškos tendencijos atitinka platesnį europinį kontekstą. Čia, kaip ir visoje Europoje, išryškėjo užslėptas nepasitenkinimas dėl ilgus dešimtmečius trukusio tapatumų įvairovės ignoravimo, kuris reiškiasi kylančia kritika dėl moderniosios visuomenės pragmatiško atsainumo tarmėms ir vietinėms kultūroms. Regioninio tapatumo judėjimas ryškiausias Žemaitijoje, kituose Lietuvos regionuose jis pradeda reikštis labiau kaip žemaičių judėjimo mėgdžiojimas. Lietuvoje, kaip ir kitose šalyse, pradedama kvestionuoti tradiciškai nusistovėjusią etniškumo sampratą, lietuvių tautos etninį homogeniškumą, kelti klausimus dėl lietuvių kalbos tarmių etnolingvistinio statuso, unitarinės valstybės modelio tinkamumo Lietuvos valstybei. Regioninį patriotizmą stengiamasi panaudoti ir vidaus politiniuose procesuose kaip bendruomenės politinės mobilizacijos instrumentą.

Tačiau kartu galima konstatuoti, kad Lietuvoje regioninių tapatumų judėjimas nėra įgavęs kraštutinių formų ir išraiškų, stebimų daugelyje Vakarų ir Rytų Europos šalių. Konfliktas Lietuvoje yra regioninio etniškumo ideologų propaguojamų idėjų, bet ne regioninių bendruomenių ar Lietuvos valstybės kasdieninio gyvenimo lygmens. Netgi žemaičių organizacijos ir grupės, kurių tikslai ir siekiai labai įvairūs, daugiausia sąlyčio taškų randa tik dėl žemaičių tarmės vartojimo ir jos visuomeninių funkcijų išplėtimo.

Apklausa rodo, kad nors regioninių bendruomenių plačiuosiuose sluoksniuose gyventojų dauguma reiškia Lietuvos valstybei priekaištų ir susirūpinimą dėl tarmių raiškos galimybių ir jų likimo, tačiau tradiciškai laikosi nusistovėjusios lietuvių kalbos ir tarmių, etninės tautos sampratos. Tik nedaug visų regionų gyventojų palaiko ir savivaldos regionų steigimo idėją Lietuvos etnografinių sričių ribose. Bandyamas regioninį patriotizmą panaudoti Lietuvos valstybės vidaus politinėje kovoje kol kas taip pat nėra sėkmingas.

Tenka pripažinti ir tai, kad dėl sistemingai vykdomos propagandos eilinių žemaičių galvosena yra kiek pasistūmėjusi etninės tautos savivokos link. Dėl to esamos regioninio, kaip savito etninio, tapatumo konstravimo tendencijos implikuoja ir eventualiai galimus pokyčius bendruomenių sociokultūrinėje raidoje.

Žemaitija yra labai stratifikuota pagal savo etnokultūros gerbimo ir propagavimo aktyvumą. Kol kas regioninį judėjimą Žemaitijoje galime vertinti kaip ryškų Žemaitijos kultūrinio atsinaujinimo pavyzdį. Žemaičiai davė stiprų impulsą kitų lietuvių etnografinių grupių savivokos kontempliacijai. Tačiau kartu matome, kad Žemaitijos regiono kultūrinį pakilimą bandoma politizuoti bei panaudoti suinteresuotų grupių merkantiliniams interesams tenkinti. Šia linkme veikiančių asmenų teiginiai apie „visai kitokią“ žemaičių

⁷² Šio šūkio formuluotę H. Le Brasas priskyrė Prancūzijos imigrantams, kuriems jis siūlo iškėlus minėtąjį šūkį galvoti ir apie tai, kaip galų kilmės prancūzams ir imigrantinės kilmės Prancūzijos piliečiams gyventi kartu, žr.: И. Филиппова, Кровь или почва? (что такое французская нация сегодня): интервью с Эрве Ле Брасом, с. 105.

istorinę patirtį taip pat yra labiau mitologizuoti negu paremti kokiais nors moksliniais faktais. Įvairių lietuvių etninių žemių gyventojų bendro likimo jausena ir dalyvavimas istoriniuose XIX–XX a. įvykiuose buvo labai svarbūs konsoliduojant lietuvių tautą ir ginant jos etninę teritoriją. Žemaičių indėlis į Lietuvos valstybės, bendro ūkio kūrimą, lietuvių nacionalinę kultūrą yra šimtmečius trukusios integracijos dalis ir nėra nei būtinybės, nei racionalių motyvų revizuoti arba bandyti ardyti šios integracijos pagrindus.

Nors absoliuti dauguma Lietuvos etnografinių regionų gyventojų, taip pat ir žemaičiai, nenori „išeiti iš lietuvių nacijos“, tačiau nemaža dalis pageidauja, kad būtų pripažinti jų kultūriniai skirtumai. Todėl siekiant neutralizuoti spekuliacijas tariamu regioninių bendruomenių kultūrinio savitumo gynimu ir išvengti separatistinių tendencijų plėtotės, reikėtų koreguoti Lietuvos valstybės kultūros politiką. Šalies centro baiminimasis dėl nuosaikaus tarmių visuomeninių funkcijų išplėtimo gali būti nepagrįstas. Tačiau tarmių vaidmens visuomenėje klausimai turėtų būti mokslininkų, o ne politikų ir apsišaukėlių „etnokultūrininkų“ prerogatyva. Neribotas tarmių funkcijų išplėtimas reikštų naujų bendrinių kalbų sukūrimą, o tai stimuliuotų regioninį separatizmą, keltų rimtą pavojų Lietuvos valstybės politiniam ir teritoriniam integralumui.

Regionizmo ideologų įsitikinimas, kad lietuvių savitumas gali išlikti ne priešpriešinant globalizacijai tautos vienybę ir bendrą jos „etninę kultūrą“, o iškeliant į pirmą vietą tariamai svarbiausią rezistencinį segmentą – regioninę kultūrą, yra nepagrįstas. Kitų Europos šalių patirtis rodo, kad tenkinant radikaliuosius regioninių judėjimų reikalavimus ir įsteigus savivaldos regionus etnografinių grupių apgyventose teritorijose, konfliktas tarp nacionalinės valstybės ir autonominės bendruomenės tik pagilėja. Vietinių kultūrų apsaugą nepriklausomoje Lietuvos valstybėje įmanoma užtikrinti nekuriant šalyje federacinės valstybės sandaros.

Gauta 2007 04 27
Parengta 2007 05 21

PETRAS KALNIUS

Regional identity movement differences in Lithuania today

Summary

Drawing on the survey data provided by residents of four ethnographic regions of Lithuania and on the information contained in regional societies' documents, the present paper explores how a search for Lithuanian regional identity is put into practice by means of refuting the long-standing notion of an ethnic nation or ethnographic groups and by starting, instead, to regard regional communities as separate ethnic nations.

Like in many European countries, latent discontent with the decades-long disregard for a wide variety of identities is evident in Lithuania. Here it manifests itself through a rise of criticism of a definite attitude demonstrated by modern society, namely the pragmatic inattentiveness to dialects and local cultures. Žemaitija experiences the most powerful movement for local identity. In other regions of Lithuania, relevant movements have emerged as a form of imitation of

the Žemaitian movement. The particular movement questions the long-standing traditional notion of ethnicity and ethnic homogeneity of the Lithuanian nation. Similarly, issues concerning the ethnolinguistic status of Lithuanian dialects and the applicability of a unitarian state model to the Lithuanian state are raised. There have been attempts to use regional patriotism as a community-mobilising political instrument in the internal political processes. However, the Lithuanian regional identity movement has not developed extreme forms and representations. Even Žemaitian relevant organisations and groups – widely varied in their objectives and goals – find the largest number of points of reference only in the areas concerning the usage of the Žemaitian dialect and the promotion of its public functions. On the other hand, due to the systematic propaganda, the mentality of common Žemaitians has shifted a little towards ethnonational self-appraisal.

While the wider strata of regional society make complaints against the current usage and the future of dialects, only the minority is interested in the ideas of regional movement. The majority is further attached to the long-standing traditional notion of the Lithuanian language and the Lithuanian ethnic nation. Only the minority supports the idea of establishing self-governed regions within the limits of Lithuanian ethnographic areas. Attempts at using regional patriotism as a tool in the internal political struggle have not been successful. The absolute majority of Lithuanian ethnographic region residents do not want “to desert the Lithuanian nation” yet they desire to have their cultural distinctness recognised.

Žemaitija, the most active element of the movement towards regionalism, is greatly stratified by the active character of respect given to the regional Žemaitian ethnic culture: here wider strata, compared to other regions, show more pessimism regarding the future of regional culture, however, the number of “exciters” is greater in Žemaitija. What is more, these individuals are more active than their colleagues in other regions. Within the wider strata of Žemaitian community sunk in apathy and pessimism there exists a stratum of especially energetic people deeply concerned about the future of Žemaitianness. To date, the Žemaitian movement towards regionalism has been a vivid model of cultural regeneration in Žemaitija. Žemaitians have given a powerful impulse to the contemplation of self-consciousness among other Lithuanian ethnographic groups. Simultaneously, a negative reaction to the regional movement as an eventual threat to the territorial integrity of Lithuania is emerging in the Lithuanian society.